

OQ INQILOB DAVRIDA MA'NAVIY ISLOHOTLAR: IJTIMOIY VA MADANIY O'ZGARISHLARNING TAHLILI

Xazratov Shuxrat Shavkat o'g'li

Renessans universiteti ijtimoiy-siyosiy fanlar kafedrasida katta o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola 1963–1979-yillarda Eron Shohligida amalga oshirilgan "Oq inqilob" (Inqilobi Sefid) davridagi ma'naviy va madaniy islohotlarni tahlil etadi. Tadqiqotda modernizatsiya jarayonlari, diniy institutlarga ta'sir, ta'lim tizimidagi o'zgarishlar va ayollar huquqlarining kengayishi kabi muhim jihatlar ko'rib chiqiladi. Maqolada islohotlarning ijtimoiy qabul qilinishi, an'anaviy qadriyatlar bilan ziddiyati va 1979-yilgi Islom inqilobiga olib kelgan sabablarga doir tahlillar keltirilgan.

Kalit so'zlar: *Oq inqilob, Muhammadriyo Pahlaviy, ma'naviy islohotlar, modernizatsiya, Eron, islom an'analari, ayollar huquqlari, ta'lim islohoti.*

1. KIRISH: OQ INQILOBNING TARIXIY KONTEKSTI

1963-yil 26-yanvarda shoh Muhammadriyo Pahlaviy tomonidan e'lon qilingan "Oq inqilob" — Eron tarixidagi eng muhim modernizatsiya loyihalaridan biri sifatida tarixchilar tomonidan keng o'rganilgan. "Oq" atamasi bu islohotlarning qonsiz, tinch yo'l bilan amalga oshirilishiga ishora qiladi. Dastlab 6 ta asosiy dasturni o'z ichiga olgan bu islohotlar keyinchalik 19 ta bandga kengaytirildi va mamlakat ijtimoiy, iqtisodiy hamda ma'naviy tuzilmasini tubdan o'zgartirdi.

Islohotlarning ma'naviy o'lchamini tushunish uchun shu davrning geosiyosiy muhitini inobatga olish zarur. Sovuq urush davri mafkuraviy kurashi, Amerikaning mintaqadagi manfaatlari va Eron ulamolarining siyosiy ta'siri kabi omillar shoh hukumatini ham modernizatsiya, ham milliy xususiyatlarni saqlash o'rtasida muvozanat izlashga majbur qildi. Ushbu dilamma ma'naviy islohotlarning murakkab va ziddiyatli xarakter kasb etishiga zamin yaratdi.

Muammoning dolzarbligi shundaki, Oq inqilob nafaqat iqtisodiy va siyosiy, balki jamiyatning ruhiy va madaniy asoslariga bevosita ta'sir ko'rsatgan. Islohotlar an'anaviy diniy tuzilmalar, ijtimoiy normalar va madaniy o'zlikni saqlab qolish masalalari bilan to'qnash keldi. Tadqiqotimiz aynan mana shu munosabatlarni ilmiy tahlil etishga bag'ishlangan.

2. TA'LIM ISLOHOTI VA MADANIY YANGILANISH

Oq inqilobning ma'naviy islohotlari orasida ta'lim sohasidagi o'zgarishlar alohida o'rin egallaydi. 1963-yilda boshlangan savodxonlik kampaniyasi — "Savod korpusi" (Sepah-e

Danesh) — yuz minglab o'qituvchilarni qishloq joylariga jo'nattirdi. Bu tashabbus bir tomondan savodsizlikka zarba bergan bo'lsa, ikkinchi tomondan eski madrasa tizimining ta'sirini susaytirishga qaratilgan strategik harakatning tarkibiy qismi edi.

Oliy ta'lim sohasida ham katta o'zgarishlar yuz berdi: yangi universitetlar ochildi, Yevropa va AQSh universitetlari bilan hamkorlik yo'lga qo'yildi, fan va texnologiyaga urg'u kuchaydi. Biroq bu jarayon din fanlari va islomiy falsafaning ta'lim tizimidagi ulushini qisqartirdi. Ulamolar bunday o'zgarishlarni an'anaviy bilim tizimiga tahdid sifatida qabul qilib, kuchli muqobil harakat uyushtirdilar.

Madaniy siyosat nuqtai nazaridan hukumat "Shohinshoh" madaniyatini — qadimgi Eron fors merosini islomiy o'tmish deya emas, balki zardushtiylik va Axmoniyalar davridagi "buyuk sivilizatsiya" ning davomchisi sifatida ilgari surdi. 1971-yilda Persepol xarobalarida o'tkazilgan ulkan tantana bu siyosatning ramziy ifodasi bo'ldi. Bunday yondashuv islom dini va arab madaniyatini ikkinchi o'ringa surib qo'yish sifatida talqin qilindi va diniy doiralarda kuchli noroziliklarga sabab bo'ldi.

3. DINIY INSTITUTLAR VA DAVLAT SIYOSATI

Oq inqilob davrida diniy institutlar bilan munosabat o'ta murakkab tus oldi. Hukumat bir tomondan islomiy ramzlar va bayramlarga rasmiy e'tibor qaratsa, ikkinchi tomondan ruhoniylarning iqtisodiy va siyosiy ta'sirini cheklovchi qonunchilik choralari ko'rildi. Vaqf mulklarining davlat nazoratiga o'tkazilishi va madrasa ta'lim tizimining litsenziyalanishi ruhoniylar bilan davlat o'rtasidagi munosabatlarni keskinlashtirdi.

Oyatulloh Ruhulloh Xumayni 1963-yil Muharram oyida shoh siyosatiga qarshi oshkora chiqish qildi. U Oq inqilobni islom qonunlari va milliy mustaqillikka zid deb e'lon qildi. Xumayni qo'zg'oloni bostirilib, o'zi surgunga jo'natildi, ammo bu harakat kelajakdagi inqilobiy harakatning poydevorini qo'ydi. Shu nuqtai nazardan qaralganda, ma'naviy islohotlarning keskin usulda amalga oshirilishi diniy muxolifatning kuchayishiga bevosita hissa qo'shdi.

Tadqiqotchilar Hamid Daboshi va Ervand Abrahamiyanning ta'kidlashicha, shoh rejimining asosiy xatosi shunda ediki, u "yuqoridan pastga" modernizatsiya modelini tanladi va jamiyatning an'anaviy qatlamlari bilan muloqot o'rnatishga e'tibor bermadi. Diniy merosni "o'tib ketishi lozim bo'lgan bir bosqich" sifatida ko'rish — ma'naviy islohotlarning barqaror asosga ega bo'lmasligining bosh sabablaridan biri bo'ldi.

4. AYOLLAR HUQUQLARI VA IJTIMOY O'ZGARISHLAR

Oq inqilobning eng muhim ma'naviy va ijtimoiy o'zgarishlaridan biri ayollar huquqlarining kengayishi bo'ldi. 1963-yilda ayollar saylov huquqiga ega bo'ldi — bu qaror an'anaviy islomiy huquqshunoslik nuqtai nazaridan beqiyos inqilobiy addim edi. 1967-yilda qabul qilingan

"Oila himoyasi qonuni" esa erning taloq berish huquqini cheklab, ayollarga qo'shimcha huquqiy kafolatlar berdi.

Ayollarning ta'lim va kasb-hunarga kirishining kengayishi ham yangi ijtimoiy haqiqatni yaratdi. 1970-yillarga kelib Tehrondagi universitetlarda ayollar salmog'i 30 foizdan oshdi, tibbiyot, huquq va muhandislik sohasida ham ularning ishtiroki sezilarli darajada o'sdi. Biroq bu o'zgarishlar asosan shaharlarda namoyon bo'ldi — qishloq joylarda patriarxal an'analar kuchini saqladi.

Shu bilan birga, hukumatning ayollar masalasidagi yondashuvi ham ziddiyatli xarakter kasb etdi. Bir tomondan huquqiy islohotlar, ikkinchi tomondan hijob va diniy kiyinish normlari bo'yicha kuchli ijtimoiy bosim. Feministlar va islomiy konservatorlar o'rtasidagi ushbu ziddiyat keyinchalik 1979-yilgi inqilob davomida yangi tus oldi va hozirgi Erondagi gender masalalarining tarixiy ildizlaridan biri sifatida tadqiq etilmoqda.

5. XULOSA: ISLOHOTLARNING TARIXIY MEROSI VA SABOG'I

Oq inqilob davridagi ma'naviy islohotlar tahlili bir qancha muhim xulosalarga kelishga imkon beradi. Birinchidan, modernizatsiya va an'anaviy ma'naviy qadriyatlar o'rtasidagi munosabat dialektik tarzda hal etilmasa, chuqur ijtimoiy keskinliklar muqarrar. Eron tajribasi shuni ko'rsatdiki, moddiy taraqqiyot ma'naviy asossizlik bilan birga yursa, u jamiyatni barqarorlashtirmaydi, balki qarama-qarshi kuchlarni uyg'otadi.

Ikkinchidan, diniy institutlarning rolini e'tiborsiz qoldirish yoki ularni siyosiy raqib sifatida ko'rish — zamonaviy islohotlar uchun xavfli strategiyadir. Oq inqilob tajribasi shuni isbotladiki, ulamolar sinfining siyosiy siquvga uchrashi ularni kuchli ommaviy harakatga aylantirishi mumkin. Xumayni rahbarligidagi 1979-yilgi inqilob aynan shu dinamika natijasi edi.

Uchinchidan, Oq inqilob ma'naviy islohotlar faqat qonunchilik darajasida amalga oshirilishi mumkin emas ekanini ko'rsatdi — ularga ijtimoiy muloqot, madaniy tayyorgarlik va ma'naviy asoslanish zarur. Eron tajribasi bugungi kunda modernizatsiya jarayonini boshdan kechirayotgan barcha jamiyatlar uchun dolzarb saboq bo'lib qolmoqda.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, Oq inqilob davridagi ma'naviy islohotlar o'zining dastlabki maqsadlariga to'liq erisholmagan bo'lsa-da, Eron jamiyatiga chuqur o'zgarishlar olib keldi. Bu o'zgarishlar — ta'limdagi siljishlar, ayollar huquqlarining kengayishi, shahar madaniyatidagi modernizatsiya — 1979-yilgi inqilobdan keyin ham Eron jamiyatida o'z aksini topib kelmoqda. Ushbu tarixiy tajriba zamonaviy siyosatshunoslik, sotsiologiya va islomiy tadqiqotlar uchun bebaho manba bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abrahamian, E. (1982). *Iran Between Two Revolutions*. Princeton University Press.
2. Dabashi, H. (2007). *Iran: A People Interrupted*. The New Press, New York.
3. Katouzian, H. (2010). *The Persians: Ancient, Medieval and Modern Iran*. Yale University Press.
4. Milani, A. (2011). *The Shah*. Palgrave Macmillan, New York.
5. Nafisi, S. (1960). *Tarikh-e Moaser-e Iran (Zamonaviy Eron tarixi)*. Nashr-e Ilm, Tehron.
6. Keddie, N. R. (2003). *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale University Press.
7. Parsa, M. (1989). *Social Origins of the Iranian Revolution*. Rutgers University Press.
8. Zonis, M. (1971). *The Political Elite of Iran*. Princeton University Press.
9. Bill, J. A. (1988). *The Eagle and the Lion: The Tragedy of American-Iranian Relations*. Yale University Press.
10. Mottahedeh, R. (1985). *The Mantle of the Prophet: Religion and Politics in Iran*. Simon & Schuster.